

УДК 72.01

Микола Обідняк
м.Львів, Україна

АРХІТЕКТУРА ЯК ВИРАЗНИК ЛОГІЧНОГО ТА ЧУТТЄВОГО СВІТОГЛЯДУ

© Обідняк М., 2003

Проаналізований процес формування історичних архітектурних стилів на основі ідей логічного і чуттєвого світосприймання як двох типів архітектурної творчості.

Кожну архітектурну ідею можна розглядати, як результат творчої взаємодії архітектора та оточуючого середовища. В системі “етнос-екос” архітектор своєю творчою позицією вирішує їх взаємовплив та творить в межах певного часу архітектурну ідею, тобто “екос” нового рукотворного середовища. Цей взаємозв'язок можна спробувати показати через формулу:

$$Et(\text{етос}) = \frac{Etn(\text{етнос})}{Ek(\text{екос})} \times t(\text{час реалізації ідеї})$$

тоді формула архітектурної ідеї в часі реалізації архітектурної творчості набуде такого вигляду:

$$I(\text{ідея}) = \frac{(\text{архітектор})}{(\text{середовище})} \times \text{час творчості (історія)}$$

Поняття ЕКОС (а також наука екологія) впродовж століть набули тенденції до універсалізації:

- Давня Греція – ойкос як оселя та родинність;
- Європа до XVII ст. – середовище як зв'язок організмів;
- Європа до XX ст. – середовище як біосфера та охорона здоров'я;
- Європа XXI ст. – ставить питання середовища як континуумної спорідненості, тобто джерела ментальності та формування архетипів свідомості.

Хоча домінуючою ознакою архітектури прийнято вважати мистецтво форми, її творчим змістом було ідейно-соціальне наповнення, що завжди віддзеркалювало ідейну позицію архітектора, як результат його психо-світоглядної реакції на дію довкілля. Архітектурну ідею, в залежності від типу творчого самовираження архітектора (логічного або чуттєвого), можна спробувати проаналізувати у відповідних категоріях раціонального та ірраціонального.

1). Раціональне світовідчуття, якщо його виразити через формулу як відношення народу до довкілля: $\frac{\text{етнос}}{\text{екос}}$, що в нашому розумінні треба замінити на відношення архітектора до навколишньої природи, тобто: $\frac{\text{архітектор}}{\text{природа}}$, то таке світовідчуття породжує ідеї освоєння простору економічного типу.

У цьому варіанті домінує “монолог” автора серед природи, утвердження архітектури над ландшафтом. Така творча концепція притаманна митцям так званого “лінійного”, або лінійного психотипу самореалізації, які схильні до абстрактно-узагальнених ідей.

2). Ірраціональне світовідчуття, за аналогічною формулою відношення:

$$\frac{\text{архітектор}}{\text{природа}}$$

породжує ідею екологічного типу освоєння простору. В цьому варіанті переважає “діалог” автора з природою, співжиття та паритетність архітектури з ландшафтом. Така творча концепція властива митцям так званого “міфологічного”, або спірально-циклічного психотипу самореалізації, що схильні до утвердження рефлексивно-переживальних ідей.

Отже, архітектор як творець, в нашому випадку архітектурної “ідеї простору” формує середовище, а також свідомість, ідейні імперативи та особливості світогляду етносу цього середовища. Націю, за сучасними науковими висновками, необхідно вважати як сукупний організм, що складається з народу (етносу), який охоплює спільну територію (екос), та об’єднаний з цією територією свідомістю спільної місії як ідеї самовираження-самоутвердження (етос).

Таке формулювання може отримати визначення: нацією є сумарний показник основних складників: етнос + екос + етос. (народ + середовище + світогляд), які виявляють себе на впродовж часу самовираження як спільної історії та взаємодії.

Без складової “екосу” нація стає меншиною або діаспорою в чужому середовищі. Без складової “етосу” як національного світогляду та ідеї, нація стає населенням. Без складової “етносу” про націю не може йти мова, тут починається її археологія та вивчення причин зникнення. Тому архітектурна ідея й архітектурна спадщина, як складові світогляду (етосу), своєрідно сугестують, тобто психологічно навіюють нації психодуховну настанову архітектора, акумулюють та передають поколінням світоглядні ідеали епохи, в якій творив автор-архітектор.

У межах географічного простору архітектурна ідея поширюється як форма-стиль. У межах історичного часу архітектура передається як категорія ідей, що доносять до нас архітектурно-світоглядні та суспільні ідеали тих народів, що зуміли засобами архітектурної творчості утвердити певний тип архітектурного та суспільного мислення:

- Єгиптянам було властиве почуття (первинності) величі влади як закону світобудови;
- Еллінам – гармонії особи як порядку світобудови;
- Персам – дуалізму як етики світобудови;
- Китаєві – ієрархії як досконалості світобудови;
- Індії – вдосконалення як мети світобудови;
- Україні – справедливості як моралі світобудови;
- Росії – сили влади як ідеалу світобудови.

Подані приклади наведені тільки для унаочнення важливої та відповідальної місії архітектури та архітектурної спадщини, яку ми вивчаємо та яку можемо переймати як взірць для подібного вирішення суспільної ідеї, або як приклад несприймальних концепцій. Виняткова суспільна вага та еволюція архітектури постійно вимагає нових методів аналізу суспільно-творчих ідей, що закладені в архітектурній спадщині людства. Для сучасного українського архітектора недостатньо мислити тільки в координатах класичного постулату Вітрувія про те, що архітектура є синтезом користі, міці та краси, тобто новітніми їх відповідниками є: функція, конструкція та естетика. Сучасний архітектор повинен вміти проаналізувати та професійно диференціювати творчі орієнтири новітнього потоку глобально-інтегрованого архітектурного інтелекту. Ця необхідність обов’язково з’явиться в процесі визначення творчих напрямків та місця української національної архітектури в загальносвітовій тенденції розвитку архітектурної думки. Для цього необхідно бути готовим зробити суспільно-психологічний аналіз архітектурних ідей історичних цивілізацій та зуміти виокремити особливості українського архітектурного національного світогляду як їх складової в поліфонії універсального потоку всіх архітектурних ідей.

Перш, ніж виконати поставлене завдання, ми повинні розглянути та проаналізувати динаміку тих архітектурних ідей, що в поєднанні з виявами домінуючих центрів світової культури

стали визначальними для архітектурних орієнтирів народів планети. Тобто визначити, архітектуру якого з історичних центрів світової культури можна взяти як приклад для аналізу творчої ментальності її носіїв.

У глобальному творенні та розвитку загальнолюдської цивілізації брали участь культурні кола багатьох народів планети. Але на фінішному зламі другого тисячоліття серед багатьох відомих центрів цивілізації тільки носії європейського типу світосприймання утвердили себе найбільш виразно, довготривало, динамічно та визначально, що і виявилось необхідним для утвдження тих матеріальних та духовних цінностей, які зараз домінують у світі. Згідно останніх праць вчених, що аналізують перспективи розвитку етапів світової цивілізації як єдиного універсального потоку (О. Тофлер та ін.) [4], на початку третього тисячоліття тільки носії європейського типу досягнули її три етапи або хвилі: аграрну, індустріальну та інформаційну. Носії інших світових типів культурних систем поки що знаходяться на рівні індустріальної, або навіть аграрної хвилі. Таке визначення прийнято не за етнічно-расовими ознаками, а за динамікою послідовного самоутвердження. Отже, тільки на прикладі європейського кола серед світових культур та європейської архітектури як частини європейського світогляду розглянемо це питання.

Європейська свідомість та її історія, архетипи ментальності якої формувалися на екзистенційній опозиційності двох першоначал, раціонального та чуттєвого, становить колективне підсвідоме її сучасних нащадків. Екзистенційність, що притаманна європейському світогляду як філософське осмислення діалектики буття, широковідома в мистецтві пропорційності як проблема "квадрату кола". Архітектор, як виразник ідеалу оптимального середовища, що повинно гарантувати виживання людини та оптимізувати її добробут, постійно знаходиться під дією колективного підсвідомого, як архетипу, а в нашому розгляді, як бінарної опозиції двох першоначал: реального та ірреального. Його творчість реалізується між цими двома полюсами – бачити та творити серцем (чуттями) та бачити і творити розумом (логікою). Як творець нового він стає законодавцем світогляду, увічнює його в архітектурних ідеях, формах та образних символах.

Праці вчених та послідовників гештальтпсихології (М.Вертгаймер та ін.) трактують такий процес, як вирішення проблеми пошуку "доброї", досконалої структури, як метафізичного місця переходу від "поганої" до "доброї". Але сам процес пошуку як підсвідомий внутрішній конфлікт, на думку цих учених, коріниться в глибинах творчої природи людини та ззовні виражається як інтровертивність рефлексій чуттєвого – "бачити серцем", або екстрвертивність абстракцій раціонального – "бачити розумом".

- 1). Графічно творча виражальність "бачити серцем" в архітектурі передається через символ (ідеал) кола-кулі, як відповідник чуттєво-творчої досконалості, як синтез ідеї простору та криволінійної форми. Творити архітектуру чуттєвими ідеалами – означає виражати (образотворити) світогляд через метафізичне "відчуваю". В науці – це теорія ірраціональних чисел та пропорцій "золотого перетину". В релігії – це ідеалістично-трансцендентне, в творчості – це своєрідний "діалог" автора з зображальним предметом, що реалізується через рефлексії інтуїтивного здогаду.
- 2). Графічно-творча виражальність "бачити розумом" в архітектурі передається через символ (ідеал) квадрату – куба, як відповідник логіко-творчої досконалості, як синтез ідеї прямолінійної структурованості форми та простору. Творити архітектуру логічними ідеалами – це виражати (образотворити) світогляд через раціональне "вивчаю". В науці – це теорія раціональних чисел та модульних систем уніфікованості. У філософії – це матеріалістичне та раціональне. В творчості – це своєрідний "монолог" архітектора, що виправляє природу та реалізовує мету змінити "недосконалу природу".

Процес пізнання та приклади життя підказують авторові різноманітні варіанти раціонального та чуттєвого як “бінарних опозицій”, що зумовлювали діалектичну закономірність появи нового витка гармонії як екзистенційної умови “єдності протилежностей” цих двох першоначал універсуму. Це і взаємодоповнення правої (творчої) та лівої (логічної) півкуль головного мозку людини; це чоловіче “ЯНЬ” та жіноче “ІНЬ” китайської філософії; магнітне (волого-жіноче) та електричне (сухо-чоловіче) силового електромагнітного поля Землі; це біструктура (подвійної спіралі) ДНК та генно-статевої інформатики (Y-чол. та X-жін.) хромосомної будови та статевих ознак живих організмів; це і семантично-семіотичне (сутнісно-зображальне) творчо-психологічне означення першооснов творіння як бінарно-опозиційного (вогню-води), гарячого – холодного, жовтого – синього, чорного-білого. Це також постійна європейська літературно-філософська екзистенція “фаустизму” як вирішення філософської дилеми на лінії між двома полюсами – раціонального “аполонізму” та чуттєвого “діонісійства”. Міфологічно-магічним символом європейської світоглядної двоєдності можна вважати двоєдиний класичний жезл-символ “кадуцей”. Міфологічно-магічне двоєдине світовідчуття первісної людини стало поштовхом наукового обґрунтування графічного символу двоєдиної спіралі як ключа до ідеї світотворення. Це і є те саме “дерево пізнання” або “дерево світобудови”, що згідно теорії послідовників гештальтпсихології є символом “місця зустрічі” творця з творчими проблемами та спробами Бога через мистецтво вирішити питання досконалості буття. Відоме гасло-афоризм “мистецтво врятує світ” може бути підтвердженням таких спостережень.

Отже, ще раз треба підкреслити те, що архітектура яка вирішує матеріально-побутові та духовні потреби суспільства, творить нове довкілля та є результатом складного (в нашому аналізі) двоєдиного процесу світогляду архітектора в якому, зазвичай, неабияке значення мають його індивідуальні особливості, здібності, життєве середовище та світоглядні стереотипи епохи, в якій він творить. Тому в архітектурі правильно буде сказати, що сама концепція архітектора і є тим “місцем зустрічі” творчих напрямів. Чуттєве або раціональне джерело реалізації таланту треба шукати в фізичній організації автора, особливостях психотипу та його неповторно-особистісному сприйманні світу. Тобто – “бачити серцем” (Г.Сковорода), або “бачити розумом” (Б.Спіноза). У залежності від домінування однієї або другої світоглядної позиції й вирішувалося авторське питання архітектурних стилів та утвердження їх у часі, просторі та культурах народів.

Досі, при сучасному викладанні навчальної програми з історії архітектури, зміна архітектурних стилів розглядається як послідовно-еволюційний процес, як неперервний “вектор руху свідомості”, що ніби безконфліктно лине від минулого до майбутнього. Ця зміна вивчається як одноєдиний, однолінійний, взаємопродовжувальний творчий рух.

Якщо врахувати аналіз пропонованого нами бінарно-опозиційного розвитку архітектури, то графічну схему такого руху необхідно зобразити як дволінійно-двоєдину структуру “дерева” архітектурних історичних стилів з вертикальною амплітудою динаміки архітектурних ідей та горизонтально-просторовим поширенням естетики стилю.

При цьому слід зважити, що наступний напрям ідейно-стилевого розвитку може мати взаємодоповнення у відносно попереднього стилю, але він обов’язково формується як опозиційний. Зате він буде доповнюючим та по-новому продовжить ідеї передпереднього архітектурного стилю як ідейно-творчого розвитку-пошуку на загальному, бінарному “дереві” еволюції історичних архітектурних стилів.

Для прикладу можна подати порівняльну таблицю співставлення ідейних імперативів та творчих засобів їх архітектурного вирішення в таких популярно-відомих архітектурних

стилях, (які еволюційно-послідовно замінювали один одного в часі та просторі), як готика, ренесанс, бароко (див. таблиця 1).

Розгляд та спроба графічного відтворення двоїдейного архітектурного світосприймання як першооснови (архетипів) європейського способу самоутвердження (серцем або розумом) може дати нам ключ до розуміння першооснов виникнення символічно-ідейного протиборства архітектурних історичних стилів та їх привабливості або несприймання серед співзвучних чи протилежних за сприйняттям світових (не європейських) культур. Виконавши образно-графічну побудову “дерев” архітектурних стилів як біструктурної опозиції ідей, можна отримати методологічну схему для аналізу духовної суті та знаковості (семантики-семіотики) архітектури європейської цивілізації та української її складової.

Таблиця 1

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АРХІТЕКТУРНОГО СВІТОГЛЯДУ В ІСТОРИЧНИХ СТИЛЯХ: ГОТИКИ, РЕНЕСАНСУ, БАРОКО

СВІТОГЛЯД-НА ІДЕЯ:	ІСТОРИЧНО-АРХІТЕКТУРНИЙ СТИЛЬ		
	ГОТИКА	РЕНЕСАНС	БАРОКО
Психологія творчості:	Стиль “чуття” – як теза	Стиль “логіки” – як антитеза	Стиль “чуття” – як синтез (нова теза)
Ідея:	Бого-шукання (людини-аскета)	Бого-борство (людини-титана)	Бого-єднання (людини-творця)
Концепція:	Велич духу	Гармонія простору (матерії)	Динаміка духу
Тип світосприймання:	Через інтуїцію: (чуття) містичне	Через логіку: (розум) наукове	Через чутливість: (емоції) мистецьке
Тектоніка композиції:	Ліне вгору (до небес)	Прямує до горизонталі (площини)	Ототожнена (зливається) з природою
Архітектурна форма:	Вертикально-експресивна	Рационально-геометрична	Пластично-імпульсивна
Роль світла-простору:	Рефлексивно-розсіяне	Функціонально-рівне	Декоративно-ефектне

Склавши ідентичне “дерево опозицій” в інших ділянках європейської культури, ідеології або політики, можна методом структурних порівнянь отримати графічне зображення історичного ритму політичних подій європейської цивілізації як своєрідну світоглядну “кардіограму” пульсування європейського полінаціонального процесу в його історичному розвитку та хронологічній мінливості. Тоді вислів відомого американського архітектора Міс Ван дер Рое про те, що “архітектура – не місце для розваги, а поле боротьби ідей” набуде не меншого значення для архітекторів, ніж поданий вище імператив Вітрувія.

Для України побудова світоглядного ідеалу (рація або чуття) в національній архітектурі чітко “прочитується” на пропонуваній схемі графічного зображення “дерев” архітектурних стилів. Активізація та пошук українського національного архітектурного стилю завжди співпадали в часі з підйомом національних змагань та утверджень своєї державності, тобто співпадали з національно-суспільною ідеєю в усіх ланках життя як усвідомленого самовияву

Таблиця 2

СХЕМА ГРАФІЧНОГО ОБРАЗУ “ДЕРЕВА” ІСТОРИЧНИХ АРХІТЕКТУРНИХ СТИЛІВ ЄВРОПИ

Стилі логічної творчості	1	2	Стилі чуттєвої творчості
(бачити та творити “розумом” через знання, експеримент, досвід)	ідея		(бачити та творити “серцем” через враження, естетику, переживання)
	1		Архітектура додержавного суспільства (первісного)
			– МЕГАЛІТИЧНІ СПОРУДИ (тотемно-магічна ритуальність)
Авторитарний раціоналізм	2		
– ЄГИПЕТ (велич влади, велич форми)		3	Теократичний ідеалізм
			– КРИТО-МКЕНИ (теогонія духу)
Філософський раціоналізм античності	4		
– ЕЛАДА (логіка світопізнання, велич людини; людина+дух)			
РИМ (закони світобудови, логіка форми; людина+природа, “матерія”)		5	Геоцентризм християнського романтизму
			– ВІЗАНТІЙСЬКИЙ СТИЛЬ (пропорційність духу та людини) – РОМАНСЬКИЙ СТИЛЬ (гармонія духу та чуття) – ГОТИЧНИЙ СТИЛЬ (велич духу та аскетизм людини)

продовження таблиці

Стилі логічної творчості	1	ідея	2	Стилі чуттєвої творчості
Геліоцентризм наукового раціоналізму	6			
– РЕНЕСАНС (відродження античності) (логіка простору, велич людини- “титана”; людина+знання – МАНЬЄРИЗМ (манірність) (деформація простору та форми)	7		Реформація як “поліпшення” релігійності	
			– БАРОКО (примирення “титана” з Богом динаміка чуття) – РОКОКО (хімерність чуття)	
Антиреформація “просвітленого” абсолютизму	8			
– КЛАСИЦИЗМ (уніфікація форми) – АМПІР (абсолютизація простору)				
	9		Романтизм ідей “Весни народів” Європи	
			– ЕКЛЕКТИЗМ (інтеграція духу, синкретизм форми) – МОДЕРН (СЕЦЕСІОН) (експресивність духу та форми)	

продовження таблиці

Стилі логічної творчості	1	2	Стилі чуттєвої творчості
	ідея		
Утопії раціонального матеріалізму	10		
– КОНСТРУКТИВІЗМ (структура простору, рація форми) – ФУНКЦІОНАЛІЗМ (технологія форми, логіка процесів побудови форми)	11	Антиутопії втечі в ілюзорність	
		– ДЕКОНСТРУКТИВІЗМ (протест проти “оков” логіки) – ПОСТМОДЕРНІЗМ (імітація логіки та алюзія функції)	
Ідеї автоматизації логіки на хвилі “інформаційної цивілізації”	12		
– ХАЙ-ТЕК (високий, чистий стиль) (високо автоматизована технологія форми, чистота матеріалу та конструкції) – НОВИЙ СТИЛЬ ЛОГІКИ (який-?) (компютеризація простору)	13	Ідеї віртуального доквілля	
		– НОВИЙ СТИЛЬ ЧУТТЯ (ЯКИЙ-?) (віртуальність простору, як в теча від реальності, пошук ілюзорної реальності)	

нації. Тому, якщо проаналізувати творчо-ідейні амплітуди української архітектурної активності, то вони найяскравіше виявилися:

1. Історичний період Русі-України - як “український візантійзм”.
2. Історичний період Гетьманщини - як “українське, козацьке” бароко.
3. Історичний період Української Народної Республіки - як “українська сецесія” (модерн), галицької та подніпровської архітектурних шкіл.

Отже, архітектурна активізація пошуків національного стилю в українців найяскравіше виявляла себе в сфері ідей, що базувалися на чуттєвій основі – “дивитися та творити серцем”. Це повністю співпадає з українським “екологічним”, але не “економічним” ставленням до національного простору – вписатися в нього, а не змінити його. Наочним прикладом може бути порівняння не української ідеї раціональної концепції містобудування, що базувалася на економічній основі Магдебурського права, та яку запровадили в містах України замість українсько-руського права, що базувалося на морально-емоційній основі ставлення до простору.

З погляду концепції бінарної опозиції архітектурних стилів “Магдебурзьке право” не краще “Руського права”, воно інше, таке, що базується в основному на економії, а не на екології.

Якщо провідні ідеї українських історичних архітектурних стилів (ті, які ми відносимо до “стилів чуття”) співставити: а) з імперативом “української філософії серця” (Г.Сковорода, П.Юркевич, Д.Чижевський та ін.); б) з українським “поетичним” мистецтвом (кіномистецтвом, малярством); в) кордоцентризмом (сердечністю) поетично-музичної творчості та пантеїстично-магічним сприйняттям довкілля (природа, ритуали); г) з не економічним, а екологічним усвідомленням Батьківщини, то прийдемо до тих самих висновків, які означив для української ментальності німецький мислитель О.Шпенглер, надавши їй ознак мудрого, або софійного “діонісійства” на лінії між полюсами: Аполон-Діонісій.

Хоча в архітектурі України є багато відомих споруд, що належать стилям ренесансу, класицизму тощо, але в своїй сукупності Україна відома світові, перш за все, самобутніми стилями “чуття”. Навіть сучасні “раціональні” стилі (конструктивізму, функціоналізму) набували в Україні так званого “регіоналізму” та “історизму” як архітектурної декларації романтизму, мистецького синтезу та екологізму.

Отже, український національний, а також архітектурно-мистецький світогляд швидше екологічно-чуттєвий, ніж економічно-раціональний.

У таблиці 2 запропонована графічна схема “дерева” історичних архітектурних стилів, згідно поданих висновків, набере такого структурного вигляду.

Отже, якщо стиль “чуття” умовно вважати тезою, то стиль “логіки” можна подати як антитезу. Наступний стиль “чуття”, як синтез тези та антитези, стає новою ідейно-стилевою тезою на наступному етапі (витку) творчості “дерева” архітектурних стилів.

1. Мудрагей Н.С. Рациональное и иррациональное. Историко-теоретический очерк. – М., 1985;
2. Попов П.С., Стяжкин Н.И. Развитие логичных идей от античности до эпохи возрождения. – М., 1974;
3. Соловьев Э.Ю. Экзистенция, “Вопросы философии”. – 1966. – №12;
4. Тофлер О. Третья волна “США: экономика, политика, идеология”. – 1982. – №7-11;
5. Шпенглер О. Закат Европы. – М., 1993.